

ՀԱՆՔԻՑԱՅԻՆ ԳԻՒՄԱՐԱՌԱՅԻՆ

Գ. ՏԱՐԻ Է. ՇՐՋԱՆ

1864

ԹԻՒ 102. ԴԵԿՏԵՄԲԵՐ 13

“ ՄԱՄՈՒՂ ԸՆԿԵՐԱՅԻՆ ԱՇԽԱՐՀԻՆ ԼՈՅՍ Է, ԵՒ ՈՒՐ ՈՐ ԼՈՅՍ ԿԱՅ, ՀՈՆ ԿԱՅ ՆԱԵՒ
ՆԱԵՆՆԱՄՈՒԹԵԱՆ ՄԱՍԸ: Վ. ՀԻՒԿՕ

Ի ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹԻՒՆ

Տրամաբան կրթություն մը.
Այդպիսի նամակ մը.
Լէ Միլէրաուէ
Ծանոցում.

ՏՐԵՄԱՐԱՆ ԿՐԹՏԵԿԱՅ ՄԸ

La critique est une lime qui polit
ce qu'elle mord.

LEFOUVÉ

Այդպէս պատկերահանը օր մը պատկեր մը կը
քաշէ և անցորդներուն տեսութեանը կարտագրէ,
որպէս զի ուզողը իր գիտողութիւնները կարենայ
ընել անոր թերութեանց նկատմամբ: Կօշկակար
մը իրօք պատկերին մէջ կօշկկին վրայ թերութիւն
մը կը նշմարէ և անոր վրայ կը հրաւիրէ Այդպէս
սի ուղարկութիւնը: Ասիկա կը համոզուի իրեն
նշանակուած թերութեան վրայ և կողղէ զայն: Ա-
սոր վրայ կօշկակարը սիրտ կառնու և՛ մոռնալով
իւր արհեստին սահմանը, կը յանգգնի՝ անշուշտ
թեթեւութեամբ՝ պատկերին նաեւ ուրիշ մասերուն
նկատմամբ այլանդակ գիտողութիւններ ընել և
խելքին փչածը բերնէն թափթփել: Անատեն պատ-
կերահանը կըսէ. “ Այս է որ կօշկկեղ վեր չենեն: ”
Ծաղիկ 99րդ թիւին մէջ “ Տաղանդաւորու-
թեան նկատմամբ մեր յարգանաց արժանի հայ թեր-

թերուն մին ալ Մեհման է, ըսելու տեղ, ըսուեր
է. “ Մեհմանայի խճագին է: ”

Անուշադրութեան հետեւող այսպիսի վրիպակ
մը, որու նմանը նաեւ երեւելի հեղինակութեանց մէջ
կրնայ գտնուիլ, և զոր գիւրին էր նշմարել նաեւ
ստորին միտքերու, ըստ որում Մեհման անդամ կըր-
ցեր է նշմարել, համարձակութիւն տուեր է այս
թերթի խմբագրութեան իւր տրամաբանական արի-
ութիւնը և կրիտիկոսական հանճարը յայտնելու,
և մեր հանդէսին նոյն թիւին մէջ չտնուած քանի
մը խօսքերուն՝ տրամաբանութեան, ճշակի և ձեւի
նկատմամբ ունեցած արժէքը կշռելու, կամ լաւ ևս
է ըսել — խճագին:

Կը շնորհաւորենք Մեհման տաղանդաւորու-
թիւնը, — Ո՛հ, մեղայ, սխալեցանք, պէտք է ը-
սենք. — Մեհման խմբագիրին տաղանդաւորութիւ-
նը, և վկայ է երկինք թէ բնաւ չենք նախանձիր
իւր վրայ:

Մեհման բանադատութեան արհեստը կատարե-
լադորձած կերեւայ, և այս պատճառաւ թեւեւ ան-
ներելի է աշկերտի մը նոյն արհեստին նկատմամբ
վարպետի մը կարծիք յայտնել, սակայն քանի որ
մենք ալ աշակերտութեան մէջ ենք, երկրորդ ան-
գամ յանդիմանուելու վտանգը նախապէս ընդու-
նելով, մենք ևս ամենայն խոնարհութեամբ կը յան-
գգնինք ըսելու իրեն ինչ որ բանադատութեան
մասին մեր վարպետները մեզ կը սորվեցընեն:

“ Բանադատութիւնը, կըսէ Պլուտարք, ոչ այլ
ինչ է, բայց եթէ տրամաբանութեամբ կատարե-
լագործուած բարի զգացում մը: ”

Արկուզէ ալ կը հաստատէ.

“ Բանադատութիւնը խարոց մ’է որ կը յըղ-
կէ ինչ որ կը խածնէ: ”

“Գրական բանադատութիւնն ալ (critique esthétique ou littéraire) կըսէ ուրիշ հեղինակ մը, արհեստ մ'է որով կը գատուի գրական ճաշակը, և կը յայտնուին հեղինակութեան մը գեղութիւնները և թերութիւնները:”

Եթէ ճշմարիտ է այս ամէնը, ճշմարիտ է նաև հաստատել Պուալուշի հետ թէ,

“Բանադատութիւնը գիւրդին է, այլ արհեստը գծուարին:”

Ստուգիւ Վժուարին է, այլ այս արհեստին շնորհիւ ժողովուրդի մը գրականութեան ընելիք յառաջագիմութիւնն ալ փրկուէտ է: Ուստի բանադատութեան վրայ չենք զշարիր երբէք, և ինչպէս բանադատելու, նոյնպէս և բանադատուելու պարտքը կընդունինք. սիրովն պարտք, որմէ օգուտ քան թէ վնաս կը ծագի՝ եթէ անկեղծօրէն և դիտութեամբ կատարուի այն, և մեր գրական ասպարէզը կընայ մաքրուիլ անհամ գրութիւններէ, սխալ և անճոռնի թարգմանութիւններէ և մանաւանդ միայն խօսիլ գիտցող թերթերէ:

Մէղու, որ իւր վարժապետութեամբը հանդերձ կերևայ թէ բանադատութեան արհեստին մէջ տակաւին ժամանակ մ'էս աշակերտելու պէտք ունի, այս անգամ մեր իրեն դէմ գրուած յօդուածէ մը կը զրդուի, կը զայրանայ և փոխանակ ուղղակի անոր պատասխան մը տալու, վիճաբանութեան օրէնքը ռաքի տակ կառնու, խնդիրը բոլորովին մէկ դի կը թողու, կը մոռնայ իր սովորական բղղումները, և Ծաւլի Գրք թիւին մէջ Ապեղէսի կօշկակարին պէս կօշկիկի մը թերութիւնը նշմարելով, ամբողջ թերթը ծայրէ 'ի ծայր աչքէ կանցընէ՝ Պերլինի գիտարանը իրեն օգնական ընելով, և փոխարեւաբար ու աշխարհաբար հայերենի մասին մեր ընդունած ձևին համեմատ ըսուած քանի մը խօսքերու մէջ տրամաբանութեան, ճաշակի և առութեան ձևի նկատմամբ քանի մը թերութիւններ դանդաղ կերեակայէ: Իւր խճճանքը կարգացինք և որովհետև բանադատութեան արհեստին պահանջած թէութիւններուն և ոչ մին պատեք հոն, Ապեղէսին պէս կոսիպտունք ըսելու:

“Կօշկիկեզ վեր մի ելներ:”

Գիտե՞նք թէ աշկերտի մը կողմէ տրուած այսպիսի խրատ մը փորձառու վարպետի մը անձնատի սիրութիւնը կը վիրաւորէ. սակայն այսպիսի վերք մը ձրի չենք բանար իւր անձնատիրութեան վրայ:

Մէղու բանադատելու ատեն գիտէ խածնել, այլ ոչ լղկել, գիտէ խճճել, այլ ոչ թերութիւն մը երեան հանել, գիտէ ծաղրել, այլ ոչ տրա-

մարանել, գիտէ կարգալ, այլ ոչ հասկնալ, և այսպէս գիտէ նաև մեր գութը շարժել իւր վրայ: Ընթերցողը մեր այս ամէն ըսածները կընայ ստուգել և հաստատել մեր գրելիքներէն: Սխիւք ուրեմն մեկնելու Մէղու տեսած բանադատական երազը:

Ծաւլի Գրք թիւին մէջ ըսած ենք.

“Ապառիկ բառը նշանակութիւն չունի մեր բարանին մէջ:”

Տրամաբան կրիտիկոսը տրամաբանութեան սըխալ մը գտնել կը կարծէ այս տողին մէջ և զայն կուղղէ այսպէս.

“Ապառիկ բառը չկայ մեր բարանին մէջ:”

Նշանակութիւն չունեցող բառը արդէն բառ չէ, և բառարանի մէջ ալ չգտնուիր. բայց է թէ տարկութիւնը տրամաբանութեան վրայ չէ, այլ ձևի վրայ, և Մէղու նշանակած ուղղութիւնը չնչին մօլ ծնող ահագին լեռան մը երկանցը պէս ուսումնականներու ծիծաղը կը շարժէ:

Նոյն թիւին մէջ նաև ըսած ենք.

“Տաղանդաւորութեան նկատմամբ յարգանաց արժանի թերթ:”

Տրամաբան կրիտիկոսը փոխարեւաբար ըսուած այս խօսքն ալ սխալ կը կարծէ և կը յատելու.

“Տաղանդաւոր մարդ կը լլայ այլ թերթ չըլլար:”

Մէղու կերևայ թէ տաղանդ բառին նշանակութիւնը չգիտեր:

Տաղանդ կը նշանակէ գիտութեան, արհեստի կամ որևէ բանի նկատմամբ բնական կամ ստացական կարողութիւն, յատկութիւն:

Ախա՛ր է փոխարեւաբար ըսելը թէ այս ինչ թերթը կամ լրագիրը այս ինչ թերթին գրածները հերքելու յատկութիւնը, կարողութիւնը ունի:

Ախա՛ր է բայց թէ կան այնպիսի թերթեր, որոնք տաղանդաւոր, տաղանդաւոր են և որոնք Մէղու պէս փոխանակ խճճուելու և բղղալու, աղղային իրերու զրայ օգտուէտ յօդուածներ գրելու ՏԵՂԱՆԻՆ ՈՒՆԻՆ:

Գարձեալ նոյն թիւին մէջ ըսած ենք.

“Սակայն միտք մը իբր սխալական:”

Տրամաբան կրիտիկոսը “միտքն ալ սխալական կըլլայ եղեր” ըսելով կը ծաղրէ և իւր մտքին թէթեւութիւնը կը յայտնէ:

Միտքը իւր այլ և այլ կարողութեանց հետ դատուելու կարողութիւնն ալ ունի.

— Այո՛.

— Միտքը “դէղ կամ “խալ դատում մը կըրնայ ընել.

— Այո՛ .

— Ուրեմն միտքը կը սխալի , ուրեմն , միտքը սխալօրհան է : Ուր է տրամաբանութեան սխալը այս խօսքին մէջ . Սեղանին խելքին տրուած է միայն դռնէլ զայն : Հարունակենք :

Գարձեալ նոյն թիւին մէջ ըսած ենք .

“ Տեսութեան տարբեր կէտի մ’ընթացքէն մըղուելով՝ կրնայ շէշէլ տրամաբանական շախմատ . . . ”

Տրամաբան կրիտիկոսը կըսէ . “ Այնքէ մը մղուողը ըստ էության :

Ուրեմն եթէ նաւր իւր առաջատաներու շնորհիւ հոգէն մղուելու որ ըլլայ , իւր ճամբան չկընար շարունակել , այլ ըստ էության : Ո՛հ , կարելի նուրբ է տրամաբանութիւնս :

Այնքէլ այսօր կէսն է նիւթի մը վրայ դրելով կուղէ եզրակացութիւն մը հասնել : Եթէ իւր տեսութեան կէտը անձնական շահն է , հարկաւ այս տեսութեան կէտը զանիկա պիտի ստիպէ , պիտի մղէ յառաջ քայլելու ոչ թէ անկողնապահութեան այլ կողմնապահութեան ճամբէն , այն ճամբէն որ միայն իւր բռնած տեսութեան կէտէն կրնայ տեսնուիլ և որու ծայրն է իւր հանել ուղած եզրակացութիւնը : Աւստի յայտնի է թէ այս պարբերութեան մէջ ևս ոչ միտքի սխալ կայ և ոչ ալ Սեղանին պէս սնտրանութեանց մէջ թաւաղլոր իշնալու և ուսումնականներու ծիծաղը շարժելու վտանգը :

Այն է նոյն թիւին մէջ նաեւ ըսած էինք .

“ Տպագրութեան պատմութիւնը բացայայտ օրինակներով կը հաստատէ մեր ըսածը . . . ”

Տրամաբան կրիտիկոսը այս սողը ևս իւր ծուռ ումուռ շուրթերուն մէջ կառնու , կը ծամէ , կը ծամծմէ և ըստ իւր քմայ կը հեռեցնէ թէ տպագրութիւն ըսելով Քեյնի Արթիստիկի գիւտը կը հասկցուի :

Եթէ տպագրութեան պատմութիւն ըսելով նաեւ Հասկցուիլի ամէն տպուած գրութիւններու և հրատարակութիւններու պատմութիւնը , ինչպէս Սեղանին կը պնդէ կարճատեսութեամբ , կը հարցունենք այդ զըլու ցայեցող թերթին թէ տպագրութեան , տպագրական կամ մամուլի օրէնք ըսելով ինչ կիմանայ . միթէ երկամի , թուղթի , մեկնի և մեքենային ինչպէս գտնուած և ինչպէս յառաջագիմած ըլլալուն օրէնքը կը հասկնայ , թէ գրելու և հրատարակելու արհեստին նկատմամբ դրուած սահման մը : Մամուլի ազատութիւն ըսելով թուղթը ուղածնու չափ տպելու , մեկնը ուղածնու չափ դործածելու , մեքենան ուղածնու չափ բանեցնելու ա-

զատութիւն ըսել կուղենք , թէ գրելու և հրատարակելու ազատութիւն : Եկու տէ , այսուհետեւ տարակուսէ՛ տրամաբան կրիտիկոսին նրամատութեան վրայ :

Գարձեալ Սեղանին այն թիւին մէջ ըսած ենք .

“ Եթէ այսօր կը խօսինք , աւելի խորհելու քանիք մենք ալ բան մ’ըսած ըլլալու համար կը խօսինք : ”

Ուշագիր ընթերցող մը անշուշտ մեզի հետ կը հաւանի հաստատելու թէ մենք ուղած ենք ըսել : Եթէ այսօր մենք ալ գրիչը ձեռք կառնուինք , աւելի կուղենք խորհիլ , այսինքն մեր խորհրդածութիւնը , մտածութիւնը յայտնել քանիք բան մը ըսած ըլլալ , այսինքն Սեղանին պէս խելքերնուս փշածը դուրս տալ : Իսկ Սեղանին տարբեր դիտմամբ մեկնութիւն կուտայ այս պարբերութեան ևս , և կը հաստատէ թէ մենք ըսել ուղած ենք . “ Մարդըս բոտ բնական օրինաց նախ կը խօսի և ապա կը խորհի : ”

Սեղանին մեր իրեն դէմ դրած յօդուածին պատասխանելու չգիշանիլ և կը հրաւիրէ զմեզ կարգալու Սեղանին մէջ հրատարակուած յօդուածի մը մէջ մտնել , ըսել ուղեւոր թէ հակասութիւն կայ մեր այն յօդուածին և իրեն տուած պատասխաննուս մէջ : Այո՛ , կարգացինք այն յօդուածը և կը խոստովանենք թէ Սեղանին պէս սկար տաքիտող մը անկէ աւելի գիւրիին փախուստի ճամբայ մը չկայ : Իւր գտած հակասութիւնը այն արժէքը ունի , զոր ըստ իւր կարծեաց տրամաբանական սխալներ պարունակող վերոյիշեալ պարբերութիւններն ալ ունին :

Սակայն Սեղանին ամէն խմբանաց արժէք եթէ երեւան հանելու համար այսպէս շարունակելու ըլլանք , յօդուածնիս շատ երկարել հարկ կըլլայ , և յուսալով թէ այս թերթը այսուհետեւ կը կընէ իւր մեզի դէմ գրելիքները , քանի մը կարծիք կը յայտնենք իւր վրայ և կը վերջենք այս յօդուածը :

Իւրաքանչիւր հեղինակ կամ խմբագիր գրելու մասին իրեն յատուկ և մասնաւոր շրջան մ’ունի , ուր կրնայ փայլիլ և ուսիէ դուրս ելնելու գրելու անհնարին է առանց նսեմութեան : Սեղանին շրջանն է վարդապետներու միւր ծամել շարունակ և միմեռաբանել . Սեղանին այս շրջանին մէջ շատ անգամ ճշմարտութիւններ ըսած և փայլած է իսկ . եթէ կը խոստովանենք այսպիսի նպատակաւ ճշմարտութիւն մը , կը փութանք նաեւ հաստատելու թէ այս շրջանէն դուրս նստուիլ իրեն ներքին չէ , եթէ չուզենք իրեն անյարմար դիրք մը բռնած ըլլալու յայտնել իւր ընթերցողաց :

րելու արտօնութիւն չունենալ։ Անին ճերմակ կամ անոր մօտ բան մը, ճերմակին սև կամ անոր մօտ բան մը ըսելէն լուրջ առելի աւելի է։ Բայց Արշալույսը կընէ եղեր, բայց Արեւմտեան կը գրէ եղեր, թող գրեն, իրենց պաշտօնը այնպէս կիմանան, ազատ են, սակայն զրեւու ազատութեան մինակ մէկ անշահ մասը կը վայելեն, այն մասը որմէ պէտք չունիմ։

Բայց մի կարծեր թէ Օսմանեան ալ մի և նոյն կարգը կը դասեմ։ Ասոնց մէջ տարբերութիւնը զլալի է անշուշտ։ Ռաշաի որ Արշալույսը շողորորութիւն կամ փառն գատ մը պաշտպանելու, և Արեւմտեան Հայոց գէտ թշնամանք ժայթքելու համար բացէ 'ի բաց կը գրեն, վասն զի զրեւու արգելք չունին, նոյնչափ Օսմանեան ճշմարտութեան մը նշյը բացատրելու համար Գոյէ 'ի Գոյ կը գրէ, վասն զի արդեթ ունի զրեւու։ Այս բաղդատութիւնը ըրի, չէթէ այս կամ այն լրագիրը կարելու և կամ Օսմանեան գովելու, այլ միայն միտքս սա է հասկնալ որ շողորորութիւն, թշնամանք, ազգին մէջ երկպառակութիւն յարուցանելու համար զրեւու ազատութիւն կայ, բայց որ և է ճշմարտութիւն պարզօրէն զրեւու ազատութիւն չկայ։ Ո՞վ կարգիլէ այս ազատութիւնը. — Անոնք որոց վրայ խօսելու ազատութիւն չունիմ... վասն զի թուրքաստան կը գտնուի և քանի որ հոս կը գտնուիմ, և դու ալ միւս կողմէ կը պնդես որ զրեւմ, ահա անդադար կանգ առնելու, կէտեր գնելու պիտի ստիպուիմ, որ տեսակ մը լուծիւն է։

Ռաշաի թող Տէգարթ որչափ ձայն ունի գոչէ. իր մտածեմ, ուրեմն կամ. դարձեալ անդին իր գոյութիւնը ուրացող պիտի գտնուի։ Թող ժիրաբէն, կը մտածեմ, ուստի մտածելու իրաւունք ունիմ, հետեապէս խօսելու և զրեւու, ըսէ. դարձեալ անդին օրէնքներ կան, որոնք զրիչները կապած են։

Բայց այս արդելումը բաւական չէր, և ահա, Օսմանեան քաջ կը յիշէ, մանաւանդ թէ զրած է որ հայ քաղաքացիս բժիշկ պեյերէն մէկը օր մը ելաւ ու ըսաւ. — Ազգը կառավարելու համար տպագրական օրէնք կուզեմ, ըսաւ և ազգային պաշտօնէն թաւազլոր ինկաւ։ Ի՞նչ մեծ յաղթանակ, բայց ասոր արդիւնքը ի՞նչ եղաւ. — Բոտ իս ոչինչ։ Արգէն տպագրական օրինաց անդիր շղթայ մը կար, Ատենապետ Պէյը սոյն շղթային օղակ մը աւելցուցնել առաջարկեց և առանց ժամանակիս ողին նկատելու յաջող հանգէսը օգնութեան կանչեց։ Մէկ կողմէ տկար և երկշոտ քաղաքացիտի փորձ

մը, միւս կողմէ լոկ ազգային կոիւնները սնուցանելու մտք տպագրական ազատութեան յաղթանակ մը, որուն գէտ հիմա ալ կրօնական ժողովը կը մաքառի կոնգալաւ։ Բայց նկատմամբ մը բոլորովին ապարգիւն հարկ չէ հրատարակել այս յաղթանակը, որ առիթ տուաւ թերեւ շղթային նոր ձև մը, կերպարանք մը տալու, որ թերեւ զրգիւ եղաւ տէրութեան տպագրական կանոնաց խմբագրութեան և մօտալուտ հաստատութեան, թէ և երկաթին, ինչպէս որ զիտես, ինչ ձև տաս, կլոր, ձուակերպ, քառակուսի ընես, դարձեալ անունը չփոխեր։ Արգալե կը լսեմ որ նոր տպագրական օրէնք մը արգէն զրուած և Վեհափառ Արքային վաւերացման ներկայացած է, մանաւանդ կըսեն թէ ազատական սկզբնայ վրայ հիմնուած է, եթէ երբէք տպագրական կանոն մը ազատութեան սկզբունքի հետ կարելի է ընտելացունել։

Ռաշաի չեմ յուսահատիր. ես ալ զրեւու պիտի սկսիմ, թէ և բոլորովին ազատ երկրի, ազատ մթնոլորտի մէջ շնչել, մտածել և զրեւ կը սիրեմ, թէ և չեմ ախորժիր մէն մի բառս, մէն մի խօսքս կընել, իմաստս ոճիս զսէլ, որպէս զի թշնամին անոր մէջ ամբաստանութեան և գատի կէտ մը չի նշմարէ, թէ և չեմ դժկամակիր եթէ Օսմանեան առաջի իմ գիրս մերժէ (1) և օրէնքը, զոր կը յարգեմ երբ արգար է, զրեւեքս պատժոյ արժանի դատէ։

Ուստի պատրաստուէ, բարեկամ, հետ զհետէ նամակներ ընդունելու։ Այս ներածական զրութեամբս թերեւ երեակայես թէ անլուր և անասելի ճշմարտութիւններ պիտի յայտնեմ. ամէն տեսակ խնդիրներ պիտի յուզեմ, ամէն տեսակ քննադատութիւն պիտի ընեմ։ Ո՛հ, չէ, միամիտ եղիր, արգէն կերպով մը ակնարկեցի որ ոչ հալածուելու և ոչ իմ պատճառաւ Օսմանեան հալածել տալու փափաք ունիմ. ոչ. 'Ես մանաւանդ նամակի մը շրջանը և ոճը չեն ներեր երկայնարան և վիճարանող լինիլ, և նամակագրիդ զլուին ալ ծանր բաներու վրայ զրեւ կարողութիւն չունի։

Իմ նամականիս էական նիւթը պիտի լինի Ազգը և գրչիս շարժառիթը ճշմարտութեան սէրը։

(1) Օսմանեան միայն ժամանակներէ կը վախնայ, վասն զի Արեւելէն ետք ինքն է ամենէն աւելի մատնութեան մահաւոր շունչէն տանջուողը... Բայց կարծենք թէ մատնութեան մահաւոր անցաւ ալ, ... Ծ. Խմբագրին։

Ազգային կարևոր անցքերը և խնդիրները պիտի շօշափեմ անցնիմ քանի որ այժմ Կ. Պօլիս կը դառնուիմ:

բարեկամք.

ՎՐՈՅՐ.

ԼԷ ՄԻՋԷՐԱՊԼԸ

ԽԱՍՆ ԵՐՐՈՐԴ. ՄԱՐԻՈՒՍ

(ՏԷ՝ ԲԷ- 101.)

ՅՈՌԻ ԱՂՔԱՅԸ

Պ. Լ. Պլան յարմար վայրկեան մը դառնելով գէտ 'ի պատուհանը կը թռի և ինքզինքը վար նետելու ատեն միւս աւազակները զինքը կը բռնեն, կը բերեն, կը կապեն, կը կաշկանդեն, անկողնին վրայ կը նստեցրնեն: Մարիուս, ներէ՛ հայր իմ, կըսէ և ատրճառակը պարպելու կէտին երբ կը լսէ թէ Թենարտիէ հրաման չտար իրեններուն դէշու թիւն ընել Լ. Պլանին, սակաւ ինչ ևս կանդկառնու:

Ժօնտրէթ կսկսի անուշութեամբ խօսիլ ասոր հետ, և զարմանալով այս մարդուն լուրթեան վրայ, վերջապէս կը յայտնէ իւր կամքը: Երկու հարիւր հազար ֆրանք կուզեմ, պարոն, կըսէ աւելի:

Սակայն Պ. Լ. Պլանի վրան զլուխը երբ խուզարկել կուտայ Թենարտիէ, բան մը չգտնե՞ր. ուստի յետագայ տոմսակը զրեւ և ստորագրել կուտայ անոր.

“ Սիրելի աղջիկս.

“ Ըստ մ'եկուր. կարի յոյժ պէտք ունիմ քեզմէ: Գրարեքս քեզի պիտի առնու և քովս բերէ: Բեզի կսպասեմ:

Ընունդ ինչ է, ստորագրէ՛ տոմսակը, կըսէ Թենարտիէ.

Ընունս է Իւրպէն Ֆապրէ, կըսէ բռնալի ոճրագործութեան նահատակը.

Տոմսակը Թենարտիէի կնոջ կը յանձնուի, որն որ աւազակներուն մէկուն հետ կառքը մտնելով կերթայ աղջիկը բերելու:

Մարիուս այս ամէնը կը լսէ, կը տեսնէ և կը գիտէ. կիմանայ թէ իւր սիրուհին անունը Իւրսիււ չէ. թէ այն մարդուն անունն ալ Իւր-

պէն Ֆապր է: Միտքը կը գնէ սպասել որ աղջիկը գայ, և եթէ իրօք իր սիրուհին է, զանիկա ազատելու համար նաև իւր արիւնը թափել:

Այս վայրկեանիս խորին լուրթին մը կը տիրէ Թենարտիէի սենեակին մէջ. իսկ ասիկա իւր խօսքը Լ. Պլանին ուղղելով կըսէ.

Կինս հիմա պիտի գայ՝ աղջիկը հետը բերելով որ ապահով տեղ մը պիտի պահուի և որուն մազին չպիտի գպչի և ոչ մէկը:

Երկու հարիւր հազար ֆրանքը տալուդ պէս, աղջիկդ ետ պիտի յանձնուի քեզի անարատ. իսկ եթէ մեզի մատնես, ընկերներէս մին դառնալի հարուածով մը անոր գործը պիտի լնցնէ:

Մարիուս ալ աւելի անեղանքի բաւիղի մը մէջ ինկած կը կարծէ ինքզինքը երբ իր սիրուհին սպառնացող այս վտանգը կիմանայ. հիմա ալ ոչ միայն երախտադրութիւնը այլ նաև սէրը հրաման չէր տար իրեն մատնել Թենարտիէն:

Այսպէս անիկա մինչդեռ աւանց մտաւնութեան թէ Թենարտիէն, թէ Լ. Պլանը և թէ իւր սիրուհին ազատելու հնարք մը մտածելու վրայ է, Թենարտիէի կինը կտրքով ետ կը դառնայ՝ առանց հետը բերելու Լ. Պլանի աղջիկը, և ասոր բնակարանին նկատմամբ իրեն տրուած հասցէին կեղծ ըլլալը կը յայտնէ իւր էրիկին և ընկերներուն:

Մարիուս ասոր վրայ կսկսի շունչ առնուլ, ըստ որում իւր սիրուհին ալ ազատած էր:

Թենարտիէ կը հարցունէ թէ ինչ նպատակաւ տուած էր զայն:

— Դամանակ շահելու համար կըսէ Լ. Պլան, և իսկոյն զինք կաշկանդող կապերը կտրելով կը րակարանին կը մօտի 'ի մեծ զարմանս եօթ աւազակաց, անո մէջ կրակ դարձած միլատը կառնու և փայտեայ կոթէն բռնելով զլիսուն վերօքը կսկսի շարժել զայն զարհուրելի գիրք մը բռնելով: Աւազակները ապշած և ահաբեկ անոր այս շարժումները կը գիտեն:

Կալանաւոր թշուառը անատեն ձայնը կը բարձրացնէ. “ Ամենքդ ալ թշուառ մարդեր էք. բայց կեանքս պաշտպանելու այնչափ արժէք չունի. զուր տեղը կերեակայէք թէ պիտի խօսեցնէք զիս կամ պիտի կրնաք զրեւ տալ ինձ ինչ որ չեմ ուզեր զրեւ... :

Մի և նոյն ժամուն իւր թեքը կը սօթթէ և ձեռքը բռնած հրային միլատը մերկ մարմնին վրայ կը գնէ: Այրած մարմնին սարսուռը կսկսի լսուիլ և տանջարաններու յատուկ հետ մը ծաւալիլ սենեակին մէջ:

Մարիուս զարհուրեց ի վերջերի. նոյն իսկ առաջակները դողում մը կըզան, իսկ տարօրինակ ձերը կարմիր երկաթը մարմինին մէջ մտած վեհութեամբ և արիւթեամբ թանարտիէի նայելէն ետք, անոր կըսէ.

— Թշուառական, մի վախճար իզմէ, ինչպէս ես ալ քեզմէ չեմ վախճար: Կըսէ այս և մըրաւը վերջին վրայէն վերջունելով պատուհանէն դուրս կը նետէ:

Յետոյ կը շարայարէ.

— Հիմա զիս ինչ որ կուզէք, ըրէք:

— Բռնեցէք զինքը, կըսէ թանարտիէ:

Առաջակներուն երկուքը իրենց ձեռքը կալաւ. նաոր ձեռունին ուսին վրայ կը զետեղեն, իսկ զիմակաւորին մէկն ալ անոր առջև կը կայնի, պատաստ ըլլալով անոր ուղեղը թափելու, եթէ փոքրագոյն շարժում մ'ընելու ըլլար թշուառը:

Այս վայրկեանս Մարիուս իւր միջնորմին վարի կողմը եղած յետագայ խօսքերը կը լսէ՝ առանց տեսնել կարենալու խօսողները.

— Ա'լ միայն մէկ բան մնաց ընելու.

— Պէտք է սատկեցնել.

— Այո՛.

Թանարտիէն և իւր կիներէն էր այս խորհուրդը ընողները:

Թանարտիէ յամբաքայլ զէպ'ի սեղանը կը մօտի, զըրոցը կը բանայ և անոր մէջէն դանակ մը կառնու:

Մարիուս կը տեսնէ թէ ալ նշանը տալու ժամանակը հասած է, և թէ իրմէ քանի մը քայլ անդին թանարտիէն դանակ 'ի ձեռին կը մտածէր, սակայն խղճահար երկուստարդը չհամարձակիր արաճանակը պարպելու. երախտագիտութեան և սիրոյ զոյգումները կը կուրին իւր սրտին մէջ, և յուսահատաբար նայուածքը հոս հոն դարձունելու կսկսի:

Յանկարծ կը սարսուի անիկա: Իւր ոտից ներքեւ, սեղանին վրայ կտոր մը թուղթ կը տեսնէ, զորն որ թանարտիէի առջինէն աղջիկը առաւօտուն հոն մոռցած էր և որու վրայ դրուած էր. «Ոստիկանութեան զինուորները եկան հասնալ»:

Այս էր միակ միջոց նահատակը ազատելու և մարդասպանը խնայելու, ուստի Մարիուս վար կիջնէ, կառնու այն թուղթը, և միջնորմի ծակէն թանարտիէի սենեակը կը նետէ զայն՝ ճիշդ այն վայրկեանն ուր ասիկա իւր վերջին երկիւղները և խղճին խայթերը զսպելով կը յառաջանար ձեռունին նահատակելու համար:

— Իսկ մը ինկաւ, կը պօռայ թանարտիէի կիներ.

— Ուսկէ՞ և ինչ է, կը հարցնէ թանարտիէ.

— Պատուհանէն, կըսեն:

Կառնու թուղթը. Լըօնինին, այսինքն իւր աղջիկին դիւր ըլլալը կը ճանչնայ, կը կարգայ և իսկոյն ծանր ձայնիւ մը կըսէ ամենուն.

— Շուտ, սանդուղը բերէք, ժամանակ չի կայ, փախէք.

— Մարդուն գլուխը չկորած, կը հարցնէ թանարտիէի կիներ.

— Ժամանակ չկայ, կըսեն ամենքն ալ, և ամենքն ալ լեղապատառ փախչելու, ուսկէ և ինչ կարգաւ փախչելու խորհուրդը ընել կուզեն յուսահատական իրարանցումով մը:

— Իսե՛նք էք, ինչ էք կըսէ թանարտիէ. անուններ դրե՛լ, գլխարկի մը մէջ գնե՛լ՝ վիճակաւ փախչելու համար. միթէ ժամանակ կայ:

— Իմ գլխարկս կուզէք, կը պօռայ յանկարծ ձայն մը դրան սեմին վրայէն:

Ամենքն ալ գէպ'ի սենեակին դուռը կը նային. Լեղոցը ժալէին էր:

Գլխարկը ձեռքը բռնած էր և ժպտելով կառաջարկէր անոնց որ փախչելու կարգը վիճակահանութեամբ որոշեն անոր մէջ:

Ժալէր առջին իրիկունէն՝ Մարիուսէ առած տեղեկութեանց համեմատ զինուորները դրած էր Կորպուրի տան չորս կողմը և ինք անկիւն մը քաշուած սպասած էր: Կախ թանարտիէի երկու աղջիկները բռնած և բանալի դրած էր. և ապահով ըլլալով թէ ոճրագործութիւնը անգիլ պիտի ունենայ, ժամանակին հասած և Մարիուսէն առած բանալիին շնորհիւ ներս մտած էր:

Առաջակները ահաբեկ իրենց զէնքը ձեռք կառնուն իսկոյն և կուզեն պատուհանէն փախչիլ:

Տեղերնէդ մի շարժիք, կըսէ ժալէր. Գուք եօթը հոգի էք, իսկ մենք տասն ու հինգ:

Թանարտիէ առաջակներուն մէկն առած հրացանը կուզէ պարպել ժալէրի վրայ և կսկսի նըշան առնելու:

Ժալէր, որ հագիւ երեք քայլ հեռի է թանարտիէէն, հաստատութեամբ անոր նայելով կըսէ.

— Մի քաշեր, կրակ չդիտի առնու:

Թանարտիէ կրակ կուտայ արաճանակին, բայց իրօք կրակ չառնուր այն.

Արդէն ըսի քեզի, կըսէ ժալէր:

Պիկրրնայլ, որ առաջակներուն մին էր, իւր զէնքը ժալէրին ոտիցը քով նետելով, կըսէ.

— Ստանաներուն կայսրն ես դուն, անձնա-
տուր կըլլամ:

— Հապա գո՛ւք, կը հարցընէ ժալէր միւս ա-
ւազակներուն:

— Մենք ևս, կը պատախանեն ամէնքն ալ:
Ժալէր ետեւը դառնալով՝ հիմա ներս մտիք
կըսէ. և ահա զինուորներու խումբ մը ներս կը
մտնէ և աւազակներուն ամէնքն ալ կը կաշկան-
դուին, ինչպէս նաև թանաքաթիւի կինը:

Աւազակներուն մին որ զինով ըլլալով սեն-
եակին մէկ խորշը քնացած էր, կարթննայ, և թու-
թովելով:

— Գործը կատարուեցա՛ւ, յօնարէ՛թ:

— Այո՛, կըսէ ժալէր:

Աւազակներուն երեքը գիմակաւոր և երեքին
դէմքն ալ մուրով սեցած էր: Ժալէր կը պատուի-
րէ գիմակներն չհանել և նախ դէպ ՚ի սեւագէմե-
րուն դառնալով կըսէ:

— Բարի լոյս Պիկընայլ, բարի լոյս Պրիւ-
ժօն, բարի լոյս Տէօ Միլեար:

Յետոյ գիմակաւորներուն դառնալով կըսէ:

— Բարի լոյս Աեօլմէր, բարի լոյս Պապէ, և
քեզ, ողջոյն, Գլազսու:

Աւելորդ է ըսել թէ այս մարդերը Բալթի-
՝ Ենէլէ խումբը կազմողներն էին, զորոնք յախանէ
անուանէ կը ճանչնար ժալէր:

Այս վայրկենիս ժալէր իւր նայուածքը աւա-
զակաց կալանաւորին վրայ կը դարձունէ, որ ցարդ
խօսք մը արտաբերած չէր, և կըսէ:

— Բակեցէք Պարոնը:

Յետոյ սեղանին կը մօտի՝ ըստ սովորութեան
տեղեկագիրը պատրաստելու համար:

— Բէք որ Պարոնը մօտենայ սեղանին, կը-
սէ ժալէր:

Ոստիկանութեան զինուորները չորս կողմերնին
կը նային. բայց մարդ չեն տեսներ, և ստուգիւ
աւազակներուն կալանաւորը, Պ. 1-ը Պլանը, Պ.
Իւրպէն Ֆապըր, Իւրսիւլի կամ Ալուէթի հայրը
աներեւութացած էր:

Սենեակին դուռը թէև հսկուած էր, սակայն
պատուհանը հսկող չկար: Պ. 1-ը Պլան իւր կա-
պերէն ազատուելուն պէս, աղմուկի և վրդովմով
ատեն, ժալէրի և ուրիշներու ուշագրութիւնը ու-
րիշ առարկաներու վրայ հաստատուած վայրկենիս
պատուհանէն դուրս նետուեր և նախապէս թանաք-
աթիւին ձգած չուանի սանդուղին շնորհիւ փախած էր:

Հետեւալ օրը կռիւն մը երգելով Կորսոյի
տունը կուգայ, դուռը կը զարնէ, և տան տիրոջ
կը հարցնէ:

— Ո՛ր է հայրս:

— Բանտն է:

— Ի՛նչ, հապա մայրս:

— Սէն 1-ազար:

— Ե՛, հապա քոյրերս:

— Կոյնպէս բանտն են:

Ա՛հ, կաղաղակէ պատանին և երգելով կա-
ներեւութանայ:

ՎԵՐՋ ԵՐՐՐԻ ՄԱՍԻ

Արշալոյս վերջին թիւին նկատմամբ ըսելիք
նրա զաւ անդամ կըսենք:

ԾԱՌԱԿՈՒՄ

Ծագիկց հրատարակի ամեն ամսոյ 2ին եւ 15ին:
Վեցամսեայ գինն է 2 մեծիս. Իցմիլէն դուրս՝ 2 1/2 մեծ.
Անջնար նամակ կամ ծրար մերժելի:

ԱՐԴՈՑ ԴՈՐԵԱԿԱԼԱՑ ԱՆՈՒԱՆՔ

Խմբ. Կիրիթ Խան, Թիւ. 3, հանդիսիս գրասենեակը:
Պօլի. Պ. Կ. ՓԱՆՈՍԵԱՆ. Վարագձը Խան, Թիւ. 1.
Նիւմիլի. Պ. ԽՈՍՐՈՎ ԹԱԳԻՈՐ ԷՍԿԻՃԱՆ.
Տապիլ. Պ. ԽԱՉԱՏԵՐ ԷԼՄԱՍԵԱՆ.
Աշէսաւոր. Պ. ԿԱՐԱՊԵՏ ՅԱԿՈԲԵԱՆ.
Փարի. Պ. ՊՕԶԱՍ ԿԵՍԱՆԴԵԱՆ.
Հաւեղ. Պ. Յ. Ս. ԳԻՐԻՖԻՆԱՆՕՅ:

ՀԱՐԱԿԻՐ-ՏՆՈՐԷՆ

Պ. ԶԻԼԻՆԿԻՐԵԱՆ

ՀԱՐԱԿՆԵԱ

ՏՊԱԳՐՈՒԹՅԱՆ ՏԵՏԵՄԵՆ